



**Strategi
för Skolverkets arbete med
de demokratiska värdena**

– en sammanfattning

Skolverket

Bakgrund

Regeringen har gett Skolverket i uppdrag att utforma en strategi för verkets arbete med grundläggande demokratiska värden. Uppdraget redovisades till regeringen den 1 november år 2000. Denna skrift är en sammanfattning och bearbetning av strategin.

Skolverkets strategi för arbetet med demokratiska värden baseras på en analys av de möjligheter, problem och förutsättningar som finns i arbetet med de demokratiska värdena. Denna analys återfinns i Skolverkets temabild om värdegrunden, *Med demokrati som uppdrag*. Temabilden syftar till att bidra med kunskap och att stödja och stimulera samtal om det demokratiska uppdraget både lokalt och nationellt. Temabilden baseras i sin tur på Skolverkets *En fördjupad studie om värdegrunden* (Dnr 2000:1613).

I temabilden identifieras en rad olika förutsättningar för ett långsiktigt och framgångsrikt arbete med värdegrunden. En tyngdpunkt läggs på betydelsen av att utveckla goda relationer mellan barn, barn och vuxna och mellan vuxna. Samtal, som syftar till att utveckla förståelsen för sig själv och andra genom att olika argument och sätt att uppfatta saker bryts mot varandra, är centrala i goda relationer. För att lyckas skapa förutsättningar för samtal som präglas av respekt och ömsesidighet, måste barns och ungas egna frågor, kunskaper och erfarenheter ges utrymme. Med de sociala relationerna i centrum och det lärande som sker i dessa samspel, framträder också betydelsen av att uppmärksamma de informella lärmiljöerna för barns och ungas lärande om och i demokrati och demokratiska värden. Det som händer i mötesplatserna utanför den organiserade undervisningssituationen i skolorna har dock uppmärksamhets i betydligt mindre utsträckning än de formella lärmiljöerna. En annan förutsättning som lyfts fram är ett tydligt och synligt ledarskap som prioriterar värdegrundsarbete. Personalen behöver stöd av sin ledning i värdegrundsarbetet. Ledningens roll i sin tur är beroende av stöd från huvudmannen. Huvudmännen bör i högre utsträckning än hittills rikta uppmärksamhet mot läroplanernas mål att sträva mot. En annan viktig förutsättning rör personalens kunskap och kompetens inom området. Behovet av kompetenshöjande insatser är generellt sett stort.

En strategi för helhet och sammanhang

Skolverket ska framöver inta en mer offensiv roll och verka nära och i dialog med huvudmännen och de lokala verksamheterna. Mot bakgrund av den kunskap och erfarenhet som finns inom området, formuleras och identifieras i Skolverkets strategi långsiktiga och uthålliga utgångspunkter och delstrategier för Skolverkets arbete att stödja och stimulera, bedöma och värdera arbetet med de demokratiska värdena hos huvudmän och inom förskoleverksamhet, skolbarnsomsorg och skolor. Utgångspunkterna och delstrategierna gäller hela Skolverkets arbete och löper över lång tid.

Utgångspunkterna uttrycker Skolverkets syn på det demokratiska uppdraget. Mot bakgrund av utgångspunkterna formuleras delstrategier för ett antal arbetsområden som behöver utvecklas. Under de närmaste åren kommer strategin att implementeras, både inom Skolverket och i form av insatser som riktar sig ut mot huvudmän och de lokala verksamheterna.

Utgångspunkter

Följande utgångspunkter kommer att ligga till grund för det arbete som Skolverket planerar och utför inom värdegrunds- och hälsoområdet. Skolverket ska på olika sätt vidta åtgärder i enlighet med och sprida det synsätt som utgångspunkterna ger uttryck för. Samtliga utgångspunkter utgår från en tolkning av och därmed vidareutveckling av mål och riktlinjer i framför allt läroplanerna, men också t.ex. FN:s barnkonvention.



Förskolors och skolors uppdrag är att utveckla demokratisk kompetens hos barn och unga

Skolverket menar att förskolors och skolors demokratiska uppdrag främst handlar om att utveckla ”demokratisk kompetens” hos barn och unga. Att utveckla förmågan att själva ta ställning i olika frågor liksom att delta i samtal och förstå skälen för sina egna och andras ställningstaganden är viktiga delar av en individs demokratiska kompetens. Demokratisk kompetens innebär att kunna reflektera kring, känslomässigt bearbeta, förhålla sig till och agera utifrån de grundläggande demokratiska värdena (värdegrunden). Demokratisk kompetens innefattar också att kunna delta i och påverka demokratiska beslutsprocesser. Förmågan att kommunicera

med andra i svåra och komplexa frågor, även där uppfattningar och åsikter går isär, sätts härmed i centrum.

Barns och ungas demokratiska kompetens är en del av och en förutsättning för deras livslånga lärande, deras sociala utveckling och hälsa. Demokratisk kompetens utvecklas i samspel mellan människor samt mellan och inom grupper. Förskoleverksamhet, skolbarnsomsorg och skolor utgör sociala mötesplatser där barn, unga och vuxna med olika bakgrunder och erfarenheter kan mötas. De lokala verksamheternas största demokratiska potential ligger i att förmå utnyttja de möjligheter som dessa mötesplatser erbjuder. Detta innefattar också att lära genom konflikter och konfliktlösning.

En demokratisyn har utvecklats inom modernare demokratiforskning som sätter kommunikationen, samtalet, i centrum, s.k. deliberativ demokratisyn. Inom denna forskning använder man begreppet ”deliberativa samtal”, för att beskriva de samtal där deltagarna får utrymme att ge uttryck för och överbäga egna och andras åsikter och synpunkter. Sådana samtal betraktas som demokratins bärande element.¹

Förskolor och skolor som använder deliberativa samtal som präglas av respekt, ömsesidighet och en vilja att förstå, uppfyller till stor del samhällets krav på att verksamheten ska bedrivas i demokratiska arbetsformer. Samtidigt kan förskolor och skolor genom deliberativa samtal utveckla barns och ungas kommunikativa förmåga och därmed deras demokratiska kompetens. Deliberativa samtal möjliggör för barn och unga att utveckla sin förmåga att dels göra egna, underbyggda etiska ställningstaganden, dels utveckla fungerande relationer med andra som baserar sig på demokratiska värden.



Barns och ungas lärande, demokratiska kompetens och hälsa hänger samman

Skolverket menar att lärande, demokratisk kompetens och hälsa samspelar och påverkar varandra. Utvecklingen av demokratisk kompetens är en läroprocess i sig samtidigt som den också främjar lärande i stort liksom barns och ungas hälsa. Barns och ungas lärande, demokratiska kompetens och hälsa påverkas till stor del av samma generella faktorer. Dessa faktorer handlar om barns och ungas förståelse för, delaktighet i och möjlighet och förmåga att vara med och påverka de villkor under vilka de lever. Att bli sedd, att uttrycka sig och förstå sammanhang liksom att uppleva det som händer i livet som begripligt, hanterbart

¹ För utförligare resonemang om deliberativa samtal, se bl.a. Englund T. (2000), ”Deliberativa samtal som värdegrund”. Denna artikel är skriven på uppdrag av Skolverket.

och meningsfullt, är betydelsefullt för lärande, demokratiska kompetens och hälsa. Såväl huvudmäns, förskolors, skolors som Skolverkets arbete med att stödja utvecklingen av barns och ungas demokratiska kompetens bör därför ta sin utgångspunkt i helheter och sammanhang, i stället för att rikta fokus mot sakfrågespecifika områden som riskerar att bli fragmentariska.



Informella miljöers betydelse måste uppmärksammas

Barns och ungas lärande, demokratiska kompetens och hälsa bör arbetas med utifrån en medvetenhet om att lärande och utveckling sker såväl i formella som informella lärmiljöer inom förskoleverksamhet, skolbarnsomsorg och skolor. Med informellt lärande och informella lärmiljöer menas här främst det lärande och de miljöer som inte är organiserade av någon vuxen. Det är ofta i de informella miljöerna som värden och normer kommer till uttryck, t.ex. på skolgården och i korridorer. Till stor del är det också i dessa miljöer som konflikter äger rum. Dessa miljöer spelar stor roll för hur barns och ungas demokratiska kompetens utvecklas och för deras hälsa. Att vuxna tar ett särskilt ansvar för relationerna och klimatet i dessa miljöer är en viktig förutsättning för att de lokala verksamheterna ska kunna utnyttja sin demokratiska potential till fullo. Att skapa en god miljö för lärande innefattar hela skolans miljö och verksamhet.



Värdegrundsarbete är beroende av kunskap och kompetens

Arbete med värdegrunden är en pedagogisk fråga. Kompetensen i arbetet med lärande, värdegrund och hälsa behöver generellt sett höjas både hos personalen och hos huvudmännen. Detta förutsätter ökad kunskap och förståelse för de olika faktorer och förutsättningar som är betydelsefulla för arbetet. Personal behöver bl.a. öka sin medvetenhet och kunskap om hur pedagogiska metoder inverkar på deras uppdrag att utveckla demokratisk kompetens hos barn och unga, om deliberativa samtal samt om hur lärande, demokratisk kompetens och hälsa hänger samman. Det är vidare nödvändigt att personal har kunskap och insikt om sina egna värderingar och attityder samt om de värderingar som organisationen som helhet uttrycker och hur detta påverkar arbetet. Den socialpedagogiska kompetensen bör i många fall stärkas liksom kunskapen om vilken roll de informella lärmiljöerna spelar.



Värdegrundsarbete förutsätter långsiktighet och ett främjandeperspektiv

Arbetet med att utveckla barns och ungas demokratiska kompetens är en ständigt pågående process som kontinuerligt måste stödjas och stimuleras. För att genomföra förändringar i arbetssätt och organisation och underlätta arbetet med de grundläggande värdena krävs långsiktiga och uthålliga insatser utifrån övergripande strategier, med läroplanerna som bas. Ett långsiktigt arbete förutsätter en fungerande uppföljning och utvärdering på både lokal och central nivå, samt återkoppling av resultaten för att diskutera, ompröva och utveckla verksamheten.

Skolverket menar att ett långsiktigt arbete ska utgå från ett främjandeperspektiv. Vid ett anlagt främjandeperspektiv på arbetet intresserar man sig för de faktorer som främjar lärande, ger god självkänsla och möjliggör goda relationer. Ett främjandeperspektiv utgår från att stödja barn och unga så att de kan hantera de svårigheter de möter.

Delstrategier för utveckling

Mot bakgrund av de ovan formulerade utgångspunkterna ska Skolverket på olika sätt stödja lokalt utvecklingsarbete inom värdegrundsområdet samt ge incitament till att utveckling kommer till stånd. Stöd ges genom utvecklingsinsatser, men också genom utvärdering och uppföljning, tillsyn, prov etc. och återkoppling av resultat och analyser. Nedan följer några av de strategier som verket ska tillämpa inom området.



Skolverket ska stödja och stimulera kompetensutveckling

För att utveckla en lärmiljö som främjar utvecklingen av barns och ungas demokratiska kompetens måste personalen utveckla och fördjupa sin egen kunskap och kompetens inom området. Skolverket ska arbeta långsiktigt för att möta dessa behov.

Skolverket kommer framledes att i högre utsträckning än tidigare använda sig av s.k. riktade utvecklingsinsatser i syfte att stödja och stimulera kompetensutvecklingen i förskolor, skolor och huvudmän. Särskilda utvecklingsprojekt kommer att initieras. Detta betyder att Skolverket kommer att göra ett urval av förskolor, skolor och huvudmän för att möjliggöra reflektion och nära dialoger om värdegrundsbegrepp, perspektiv, mål och verksamhet. Skolverkets ambition är att personal och ledning i förskolor, skolor och huvudmän ska ha tillgång till dialog- och

reflektionsstöd inom eller i nära anslutning till sin verksamhet. Skolverket avser att använda delar av de medel som Skolverket årligen delar ut till kompetensutveckling till sådana riktade insatser inom området. För att stödja ett helhetstänkande och ett livslångt lärandeperspektiv samt stimulera dialog inom och mellan huvudmän och lokala verksamheter anser Skolverket det vara särskilt viktigt att anordna gemensam kompetensutveckling för ledning och personal inom förskoleverksamhet, skolbarnsomsorg och skolor tillsammans med kommunala förvaltningstjänstemän och politiker. Särskilt är ledare för läroplansstyrda verksamheter en nyckelgrupp som även framöver kommer att prioriteras mycket högt av Skolverket vid kompetensutvecklingsinsatser inom värdegrundsområdet.

Skolverket kommer under de närmaste åren även att fördela kompetensutvecklingsmedel till bl.a. rektorsutbildningar och regionala utvecklingscentra som ges i uppdrag att anordna kompetensutveckling inom värdegrundsområdet i enlighet med av Skolverket angivna riktlinjer.



Skolverket ska arbeta för kunskapsuppbyggnad och forskning

För att höja kompetensen krävs ökad, i många fall tvärvetenskaplig, kunskap om en rad olika frågor inom området, inte minst läroplansteoretisk forskning. Kunskapsuppbyggnad, och däri forskning, behövs t.ex. om hur lärande, demokratisk kompetens och hälsa samspelar och påverkar varandra. Mer kunskap behövs också om hur deliberativa samtal förs och hur miljöer som främjar sådana samtal ser ut och fungerar. Skolverket ska på olika sätt arbeta för att sådan kunskapsuppbyggnad kommer till stånd.

Den centrala plats som de grundläggande demokratiska värdena har i läroplanerna har inte haft sin motsvarighet när det gäller kunskapsuppbyggnaden. För att möta detta behov har Skolverket etablerat ett nätverk av forskare där grundläggande forskningsfrågor inom detta område kan lyftas fram. Det har under de senaste åren gjorts en hel del forskning om unga människors värderingar, attityder och livstolkning. För att sprida kunskap och sammanfatta forskningsläget med inriktning mot dessa frågor tar Skolverket för närvarande fram en sådan kunskapsöversikt.

Forskning om etiska frågor är ett eftersatt område inom svensk förskola. Internationellt finns däremot en omfattande forskning om barns etik. Skolverket håller därför även här på att ta fram en översikt som beskriver och diskuterar olika traditioner, deras betydelse och den kunskap om barns utveckling av etik som de ger.



Skolverket ska göra bredare bedömningar

En viktig uppgift för Skolverket framöver är att utveckla instrument som både kan leda till en bedömning och värdering av kvaliteten och lagligheten i verksamheterna samt kan fungera som redskap för utveckling.

Bredare utvärderingar

Värdegrundsarbetet är beroende av utvärderingar av både målen att uppnå och målen att sträva mot för förskolor och skolor. Fokus i utvärderingar och andra bedömningar har hittills på både lokal och nationell nivå ofta riktats mot elevers resultat och prestationer medan man får veta mindre om vilka förutsättningar och processer som lett fram till resultaten. Ett arbete har nu därför påbörjats inom Skolverket för att analysera vad det innebär att beskriva och bedöma en verksamhet utifrån mål att sträva mot. Skolverket kommer att utveckla breda utvärderingsinstrument som kan bedöma processerna och egenskaperna i verksamheterna, det sociala klimatet och arbetssättet. Sådana breda bedömningsinstrument är en nödvändighet för att öka mätbarhet av mål att sträva mot och därmed av värdegrunds- och hälsofrågor. Utvärdering bör ur ett värdegrundsperspektiv inrikta sig på både målen och processerna och bestå av en komplex och flerdimensionell uppsättning faktorer, som hänför sig till såväl förutsättningar, som process och resultat. Det är också viktigt att utveckla utvärderingar som omfattar det lärande om värden och normer som äger rum i de informella lärmiljöerna, dvs. i de möten och relationer som utvecklas utanför klassrummen.

Skolverket arbetar vidare fram en planering för att nationellt kunna göra bedömningar av förskolors kvalitet med utgångspunkt i läroplanens mål att sträva mot. Eftersom barnomsorgen utgör basen för värdegrundsarbetet i ett livslångt lärandeperspektiv kommer särskild hänsyn att tas till hur värdegrundsarbetet kan och ska bedömas.

Förutom att särskilda utvärderingar planeras som bättre fångar in värdegrundsarbetet, ska Skolverkets utvärderingar sträva efter att anlägga ett etiskt perspektiv. Det går inte att isolera frågor om t.ex. ämneskunskaper och betyg från värden och normer, varken i verksamheten eller i utvärderingen av den.

Bredare tillsyner

Värdegrunden har utgjort och utgör en viktig utgångspunkt i Skolverkets tillsynsverksamhet. Skolverket avser att vidareutveckla och bredda tillsynsinstrumentet för att bättre kunna fånga egenskaper hos verksamheterna samt resultat och arbetssätt. Fokus inom tillsynsverksamheten bör tydligare riktas mot huvudmännens arbete med målen att sträva mot i läroplanerna. Att genom tillsyn kontrollera efterlevnaden av målen att sträva mot ger både ökad kunskap om det lokala värdegrundsarbetet samt incitament för utvecklingsarbete inom området. En metodutveckling pågår också för närvarande för tillsynen över barnomsorgen, bl.a. för att kunna fokusera värdegrundsfrågorna.

Godkännande av fristående skolor

Den del som berör de demokratiska värdena utgör den svåraste delen vid Skolverkets bedömning av ansökningar till nya fristående skolor. Skolverket kommer att fortsätta och fördjupa diskussionerna om vilka möjligheter som finns att göra bättre bedömningar av ansökningarna när det gäller skolornas intentioner i arbetet med de allmänna målen och värdegrunden. Kunskapen ska öka och kompetensen höjas hos Skolverket om olika religiösa och icke-religiösa organisationer, deras ideologier och värdegrund för att skapa bättre underlag för bedömning, tillsyn och beslut.



Skolverket ska stödja lokalt kvalitetsarbete med värdegrunden

Skolverket ska, förutom att göra egna, bredare bedömningar på nationell nivå också stödja kvalitetsarbetet lokalt om värdegrunden. Skolverket kommer framöver aktivt att arbeta för att stödja en utveckling av lokal utvärdering som fokuserar inte bara mål att uppnå, utan också mål att sträva mot och därmed processerna och värdegrundsarbetet i skolor. Skolverket stödjer lokalt kvalitetsarbete bl.a. genom att ta fram prov och diagnostiska material samt genom att utveckla ett kvalitetsredovisnings-system och kvalitetsindikatorer.

Utveckling av prov och diagnostiska material

De nationella proven kan antas ha en styrkraft på undervisningen och utgör därför ett viktigt sätt att tydligt signalera om betydelsen av och därmed stimulera lokalt utvecklingsarbete kring mål att sträva mot och därmed värdegrunden. Därför kommer Skolverket att utveckla prov och

diagnostiska material som fångar in de breda kompetenserna som formuleras i läroplanerna.

Som ett led i denna strävan pågår nu inom ramen för Skolverkets provbank ett arbete med att utveckla ett diagnostiskt material som ska användas som ett utvärderingsinstrument för skolors organisation och verksamhet i sin helhet. Syftet är att kunna undersöka eleverns demokratiska kompetens, dvs. deras färdigheter, förtrogenhet och etiska handlingsberedskap i olika situationer. Det handlar inte om att betygsätta enskilda elever utifrån materialet utan om att utvärdera deras förmåga att t.ex. kommunicera, ta ställning och samarbeta, vilket i sin tur säger något om skolors lärmiljö och därmed om hur väl skolor lyckas i sitt demokratiska uppdrag. Skolverket håller också på att utveckla prov för en rad olika program med yrkesinriktning i syfte att fånga bredare kompetenser hos eleverna.

Kvalitetsredovisningar

De kvalitetsredovisningar som kommuner och skolor ska upprätta enligt förordning (1997:702) syftar dels till att ge en bild av kvaliteten i utbildningsväsendet, dels att fungera som verktyg för utveckling genom att ge underlag till utvecklingsinsatser och åtgärder på både nationell och lokal nivå. Utifrån de redovisningar som verket hittills bedömt kan konstateras att skolors inre arbete, och däri värdegrundsarbetet, ofta utelämnas till förmån för kvantitativa uppgifter av uppföljningskaraktär som t.ex. resultat från nationella prov eller betygsstatistik. I ett utvecklingsperspektiv är det oacceptabelt att det demokratiska uppdraget utelämnas. Skolverket anser att kvalitetsredovisningarna ska innehålla en redogörelse för arbetet med värdegrunden.

Skolverket kommer på olika sätt att arbeta för att värdegrunden framledes kommer att ingå som en viktig del av kvalitetsredovisningarna. Förutom att i dialoger med verksamheterna föra fram betydelsen av att redogöra för värdegrundsarbetet, kommer en revidering att göras av Skolverkets allmänna råd för kvalitetsredovisningarna i syfte att ge starka incitament för att göra sådan redovisning och bedömning. Skolverket kommer att noga följa utvecklingen av kvalitetsredovisningarna när det gäller hur värdegrunden behandlas.

Kvalitetsindikatorer

Skolverkets ambition är att ett kvalitetsindikatorsystem ska kunna börja implementeras under hösten 2001. Indikatorerna ska belysa kvalitetsutvecklingen inom såväl förskolor som skolor och samtidigt utgöra ett verktyg för utveckling.

Indikatorsystemet består av bl.a. processinriktade kvalitetsindikatorer. Dessa handlar delvis om värdegrunden, t.ex. hur relationerna ser ut i organisationen samt hur kommunikationen, samarbetet och konflikthanteringen fungerar. Främst handlar denna del om kvalitativa bedömningar av mål att sträva mot och syftar till en helhetsbedömning av de lokala verksamheterna.


Skolverket tycker att det är viktigt att man lokalt använder sig av de indikatorer som bedömer värdegrundsarbetet och kommer att på olika sätt arbeta för att så sker. Skolverket avser att noga följa användningen av indikatorerna och om det visar sig vara nödvändigt, vidta åtgärder för att stärka processfaktorernas, och därmed värdegrundens, roll.



Skolverket ska utveckla samverkan med myndigheter och organisationer

Skolverket menar att samverkan mellan myndigheter och organisationer bör utvecklas ytterligare inom området, inte minst när det gäller att diskutera och reflektera kring myndigheters olika synsätt och perspektiv samt klargöra myndigheternas olika roller i värdegrunds- och hälsofrågor. Skolverket har för avsikt att inom området fungera drivande för att utveckla samverkan.

I syfte att vidareutveckla samverkan på nationell nivå, har Skolverket under våren 2000 startat en samrådsgrupp där ett antal myndigheter med ett brett ansvar för barns och ungas lärande och utveckling ingår. I syfte att intensifiera diskussionen om kunskapsuppbyggnad kring lärande, värdegrund och hälsa kommer Skolverket också föra kontinuerliga dialoger med högskolor och universitet.



Skolverket har på uppdrag av regeringen och utifrån den analys som återfinns i temabilden *Med demokrati som uppdrag*, upprättat en långsiktig strategi för verkets arbete med demokratiska värden. Strategin formulerar och identifierar långsiktiga och uthålliga utgångspunkter och delstrategier för Skolverkets arbete att stödja och stimulera, bedöma och värdera de lokala verksamheternas arbete med de demokratiska värdena. I denna skrift återfinns en sammanfattning och bearbetning av denna strategi.

Skolverket